

Тасова, що вже з початку XVII ст. відома була у польському перекладі П. Кохановського.

Як показав у своїй роботі ак. Перетц, цей переклад Кохановського і правив за оригінал невідомому українському перекладачеві XVII–XVIII ст. Вважаємо, що ці наші короткі з приводу книги ак. Перетца зауваження все ж таки досить ясно змальовують усю важливість розпочатої нами роботи і сподіваюся, що в дальших випусках своїх «Исследований и материалов» шановний автор подасть чимало нового й цінного – для поглиблення й поширення наших знаннів у різних галузях старих українських письменників.

УДК 631.5/.9:929”1882/1927”Терниченко А. Г.

Алла Білоцерківська,

ст. наук. співробітник ДНСГБ України,
канд. іст. наук

**ПОСТАТЬ ПРОФЕСОРА
А. Г. ТЕРНИЧЕНКА (1882–1927)
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

У статті розглядається історіографічний аналіз опублікованих джерел, що безпосередньо або частково стосуються постаті одного з відомих в Україні вчених-аграріїв професора А. Г. Терниченка (1882–1927), який у свій час зробив значний внесок у розвиток вітчизняної сільськогосподарської науки та освіти.

Ключові слова: Аристарх Григорович Терниченко, історіографічний аналіз, вчені-аграрії, сільськогосподарська наука.

У 2007 р. виповнилося 125 років від дня народження та 80 років від дня смерті українського вченого в галузі агрономії, державного та громадського діяча, педагога, професора Аристарха Григоровича Терниченка. Протягом всього порівняно недовгого життя він був повністю відданий своїй улюбленій справі, присвячував їй всі сили й енергію. Однак життєвий та творчий шлях цієї багатогранної особистості ще комплексно не досліджено. Так, починаючи з 30-х років XX ст., ім'я вченого й організатора сільськогосподарської науки та освіти практично не згадувалося у вітчизняному науковому середовищі.

Аналіз наукових і науково-популярних праць про життя й діяльність професора А. Г. Терниченка дав змогу умовно виділити три основні історіографічні періоди: 1) *дореволюційний (1908–1917 рр.)*; 2) *радянський (1920–1991 рр.)*; 3) *сучасний (1991–2010 рр.)*.

Уперше ім'я вченого згадується в 1908 р., коли в «Журнале опытной агрономии» вийшла рецензія на його наукову статтю «Воздвельвание житняка в качестве кормового растения»¹. В «Пам'ятній книзі Київської губернії за 1911 рік» Аристарх Григорович згадується як редактор популярного на той час українського сільськогосподарського журналу «Рілля»². Інформаційне видання при Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II подає відомості про нього як члена правління (1909–1910 рр.), секретаря (1910–1912 рр.) та члена бюро громадської агрономії (1909–1912 рр.) Агрономічного гуртка³. В 1-му, 2-му та 6-му

випусках «Трудов 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 года» Аристарх Григорович згадується як учасник, секретар секції громадської агрономії й підсекції сільськогосподарської преси та літератури, а також вміщена його доповідь «Особливості культурно-агрономічної роботи на Україні» та постанова з'їзду щодо неї⁴. У 3-му й 13-му випусках «Трудов Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности» (за 1909–1910 та 1915 роки відповідно) зазначено про співпрацю вченого з товариством, зокрема при ознайомленні з діяльністю кооперативних установ Охтирського та Зінківського повітів, а також про його участь у роботі Тимчасової комісії з дослідження лікарських рослин Харківської губернії з метою розробки методики їх збору⁵.

За радянський період ім'я вченого зустрічається в 1-му томі «Записок Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту», де професор А. Г. Терниченко згадується як викладач таких дисциплін: «Загальне хліборобство», «Спеціальне хліборобство» та «Харчові рослини»⁶. Відомий український вчений академік П. А. Тутковський у своїй фундаментальній праці «Матеріали для сільськогосподарської бібліографії України» наводить бібліографічний опис статті Аристарха Григоровича Терниченка «Состояние посевов в Харьковской губернии»⁷. У цьому ж році вийшли дві рецензії П. Мороза на монографії вченого «Гречка» і «Ячмінь»⁸.

У звіті Київської філії Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ) про діяльність за 1924–1925 рр., надрукованому в науково-популярному часописі «Агроном» (орган Київської філії СГНКУ, Київського окружного земуправління та Науково-технічної секції окружного відділу профспілки «Робітземліс»), подано інформацію про обрання А. Г. Терниченка 2 травня 1924 р. головою Президії Київської філії СГНКУ⁹. В цьому ж виданні за 1926 р. у статті «Праця Київської філії СГНКУ» Аристарх Григорович знову згадується як голова Президії філії¹⁰.

Після смерті вченого в 1927 р. його друзями і колегами були опубліковані окремі відомості щодо біографії А. Терниченка. Так, у журналі Харківського окружного бюро агрономічної секції профспілки сільськогосподарських та лісових робітників СРСР «Український агроном» надруковано спогади П. Євтушенка, М. Луцкевича, А. Сліпанського про життя та діяльність Аристарха Григоровича Терниченка¹¹. У науково-популярному poradнику для сільських господарів України «Енциклопедія сільського господарства» за редакцією професора А. Г. Терниченка, виданого вже після смерті вченого київським видавництвом «Книгоспілка»,

подаються короткі відомості про його життєвий та творчий шлях¹². У посмертному виданні підручника Аристарха Григоровича «Курс хліборобства: Польові рослини», призначеного для студентів та агрономів, містяться спогади його колеги по роботі в Сільськогосподарському науковому комітеті України професора О. А. Янати про життя та діяльність вченого¹³. Відомий бібліограф К. Дубняк у своїй роботі «Матеріали сільськогосподарської бібліографії України за 1925 рік»¹⁴ наводить понад 20 описів наукових і науково-популярних праць А. Г. Терниченка, виданих у тогочасних періодичних часописах: «Агроном», «Радянський селянин», «Нова громада», «Земельник», «Сільськогосподарський пролетаріат», «Бюллетень Сахаротреста», «Вісті ВУЦВК», «Записки Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту»¹⁵.

Через рік після смерті вченого у «Віснику сільськогосподарської науки та дослідної справи» вийшла стаття про засідання сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства від 15 березня 1928 року, присвячене пам'яті А. Г. Терниченка. На ньому виступили Ф. Полонський, А. Сліпанський, професор О. Яната, академік В. Левитський, які висвітлили основні етапи наукової, громадської, педагогічної діяльності вченого й розкрили його внесок у розвиток агрономії. Саме тоді було заплановано видати збірник усіх опублікованих та неопублікованих праць вченого; збірник статей про його життя та діяльність; відкрити меморіальну кімнату-музей у приміщенні Академії наук України; виділити аспірантам Інституту прикладної ботаніки три стипендії пам'яті А. Г. Терниченка, заснувати в окремих сільськогосподарських вузах стипендії імені А. Г. Терниченка; назвати його ім'ям сільськогосподарський вищий навчальний заклад; посилити заходи щодо встановлення пам'ятника-погруддя на могилі вченого; збільшити пенсію його родині¹⁶. На жаль, нами не знайдено жодних відомостей про підтвердження реалізації даних заходів, крім виконаного за проектом відомого на той час архітектора С. Жука та встановленого за громадські кошти пам'ятника-погруддя на могилі професора А. Г. Терниченка, похованого на Байковому цвинтарі в м. Києві. У довідковому виданні «Наука и научные работники СССР» за 1928 р. Аристарх Григорович згадується як агроном, член Київського відділення СГНКУ, професор Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту (КВЗІ), дослідник у галузі рослинництва¹⁷.

У 4-му томі «Записок Київського сільськогосподарського інституту» за 1929 р. у статті, присвяченій 25-річчю діяльності Агрономічного гуртка Київського сільськогосподарського інституту (КСГІ), вчений згадується як член цього гуртка¹⁸. У цьому ж році у 2-му випуску 6-го тому «Вісника

сільськогосподарської та дослідної справи» (науковий орган Народного комісаріату земельних справ) надруковано статтю, присвячену пам'яті вченого. У ній подано відомості про життя та діяльність Аристарха Григоровича як одного з найдосвідченіших і найвидатніших вчених-агрономів свого часу, а також відомого громадського діяча¹⁹. Статтю подано без підпису, проте, за нашими припущеннями, автором її був один із членів редколегії «Вісника сільськогосподарської науки і досвідної справи», друг і колега А. Г. Терниченка – А. М. Сліпанський.

Серед найвідоміших видань діаспори ім'я вченого зустрічаємо лише з 1976 р. у 8-му томі «Енциклопедії українознавства», що видавалася за кордоном Науковим товариством ім. Т. Шевченка за редакцією В. Кубійовича²⁰. А. Г. Терниченко згадується як агроном, економічний та громадський діяч, а також коротко описуються його біографія та наукова спадщина.

Третій, сучасний, період історіографії пов'язаний із проголошенням незалежності України. Так, у 2-томному збірнику архівних документів і матеріалів «Українська Центральна Рада» про вченого подаються відомості як про заступника міністра земельних справ УНР з призначенням на посаду 5 квітня 1917 р.²¹

У 1998 р. автор «Нарису історії Національного аграрного університету» В. В. Діденко пише про те, що в 20-х роках ХХ ст. професор А. Г. Терниченко читав на зоотехнічному факультеті Київського сільськогосподарського інституту (нині Національний університет біоресурсів і природокористування) курси «Загальне хліборобство» та «Кормові рослини»²². У бібліографічному довіднику «Діячі Української Центральної Ради» відомий вчений-історик В. Ф. Верстюк згадує про Аристарха Григоровича як міністра хліборобства в переліці членів Ради народних міністрів Української Народної Республіки, затвердженого 18 січня 1918 року, а також як про члена Всеросійських установчих зборів, обраного від Румунського фронту²³.

У 1999 р. вийшов навчальний посібник для студентів факультетів журналістики вищих закладів освіти за авторством А. Животка «Історія української преси», в якому описано діяльність А. Г. Терниченка, зокрема як редактора періодичних видань: «Рілля», «Маяк», «Згода» та як співробітника видавничого органу української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) – «Боротьба»²⁴. У спогадах Д. І. Дорошенка є окремі відомості про вченого як міністра земельних справ Української Центральної Ради²⁵.

Интерес до особистості вченого підвищився лише на початку ХХІ ст.

Починаючи з 2003 року, сучасним істориком науки та техніки України професором В. А. Вергуновим видано низку робіт, які більш комплексно розкривають деякі грані життя та діяльності А. Г. Терниченка. Зокрема, біобібліографічний покажчик «Професор Яната Олександр Алоїзович (1888–1938)», виданий у 2003 р. Центральною науковою сільськогосподарською бібліотекою (ЦНСГБ) при Українській академії аграрних наук (УААН) за редакцією професора В. А. Вергунова та Т. Ф. Дерлеменко, подає відомості про вченого як співредактора журналу «Вісник сільськогосподарської науки» в період із травня 1923 року по грудень 1924 р.²⁶

У 2004 р. Державна наукова сільськогосподарська бібліотека (ДНСГБ) УААН видала за науковою редакцією професора В. А. Вергунова бібліографічні покажчики: «Українська сільськогосподарська книга з фондів ДНСГБ УААН. 1918–1922 рр.» та «Українська сільськогосподарська книга з фондів ДНСГБ УААН. 1923–1932 рр.», де наводиться бібліографічний опис підручників для учнів сільськогосподарських шкіл, технікумів і студентів вищих навчальних закладів «Курс хліборобства» за авторством А. Г. Терниченка, виданих у 1918, 1922, 1927 рр.²⁷

Фахівець з історії сільськогосподарської науки професор В. А. Вергунов присвятив постаті Аристарха Григоровича статтю «Професор Терниченко А. Г. (10.04.1882–01.02.1927) – фундатор української сільськогосподарської літератури та вітчизняного рослинництва», що вийшла у 2005 р.²⁸, а в біобібліографічному покажчику «Професор Махов (Махів) Григорій Григорович (1886–1952)» у бібліографічних описах наукових праць вченого А. Г. Терниченко згадується як співредактор журналу «Вісник сільськогосподарської науки»²⁹. Сучасна дослідниця вищеназваного журналу Г. Устич у статті «Вісник сільськогосподарської науки»: історія створення та функціонування за 1922–1923 роки» наводить ім'я вченого в списку авторів науково-організаційних статей зазначеного періоду³⁰.

У 2006 р. дослідником із Наукового товариства істориків-аграрників І. А. Фареній написано статтю про перше україномовне науково-популярне енциклопедичне видання з сільськогосподарської тематики «Енциклопедія сільського господарства» за редакцією А. Г. Терниченка³¹. У цьому ж році у журналі «Бібліотечний вісник» вийшла стаття професора В. А. Вергунова «Історія сьогодення національної сільськогосподарської бібліографії», де згадується про А. Г. Терниченка як одного з найвідоміших популяризаторів сільськогосподарської літератури³². У 1-му томі двотомного видання «Історія українського селянства», за редакцією

В. М. Литвина, міститься інформація про те, що одним із кандидатів на посаду міністра земельних справ Української Народної Республіки був А. Г. Терниченко³³. Збірник архівних документів і матеріалів «Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.» надає відомості про вченого як заступника міністра земельних справ за Директорії³⁴.

У виданні, присвяченому 85-річчю від дня заснування Дніпропетровського державного аграрного університету, що вийшло в 2007 р., подаються відомості про Аристарха Григоровича як одного з вчених-організаторів, які працювали в Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті – предтечі вищевказаного університету³⁸.

У монографії «Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927)», опублікованій у 2007 р., професор В. А. Вергунов згадує про Аристарха Григоровича як члена Агрономічного гуртка, що існував при Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II³⁶. У біографічному довіднику «Видатні постаті України» пам'яті вченого присвячена стаття професора В. А. Вергунова «Терниченко Аристарх Григорович (1882–1927) – учений-агроном, державний діяч, публіцист, педагог»³⁷. У виданні «Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.)», що вийшло в 2008 р. за редакцією професора В. А. Вергунова, про вченого повідомляється, що він був автором першого підручника з ґрунтознавства для технікумів державною мовою³⁸.

Автором цієї статті видано вісім наукових статей про Аристарха Григоровича Терниченка³⁹, в яких відображено окремі аспекти педагогічної, організаторської, державотворчої, просвітницької, видавничої та наукової діяльності вченого у відповідних установах та навчальних закладах. Сім із них видано у збірниках матеріалів наукових конференцій і семінарів, що походили у містах: Полтава, Харків, Луганськ, Київ, Переяслав-Хмельницький⁴⁰. У 2007 р. вийшов у світ біобібліографічний покажчик «Професор Терниченко Аристарх Григорович (1882–1927)»⁴¹. За співавторством у 2006 році вийшов збірник наукових матеріалів і документів «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)», в якому на підставі архівних матеріалів висвітлено діяльність вченого як спеціаліста популяризаційної секції СГНКУ, голови засідання бібліографічної комісії Київської філії СГНКУ та члена Президії СГНКУ⁴². В результаті проведеного дослідження у 2008 р. відбувся захист кандидатської дисертації «Професор А. Г. Терниченко (1882–1927) – вчений, організатор сільськогосподарської науки та освіти в Україні»⁴³.

Примітки

¹ В. О. [Рецензія] / В. О. // Журнал опытной агрономии. – 1908. – Т. 9, кн. 3. – С. 427. – Рец. на ст. : Терниченка А. Возделывание житняка в качестве кормового растения // Южно-русс. с.-х. газета. – 1907. – №14.

² Памятная книжка Киевской губернии за 1911 год. – К. : Изд-во Киев. губ. стат. Комитета, 1911. – С. 232.

³ Агрономический кружок при Киевском политехническом институте. – К., 1913. – С. 17.

⁴ Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 года / под ред. И. Г. Черныша и М. А. Прилежаева / Киев. об-во с.-х. и с.-х. промышленности. – К., 1913. – Вып. 1 : Постановления съезда. – С. 6–7, 33, 227–229; Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 года // Киев. о-во с.-х. и с.-х. пром-сти / под ред. И. Г. Черныша и М. А. Прилежаева. – К., 1913. – Вып. 2 : Журналы общих собраний съезда, заседаний секции общественной агрономии и доклады секций – С. 91, 227–229; Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1–10 сентября 1913 года / под ред. И. Г. Черныша и М. А. Прилежаева; Киев. о-во сел. хоз-ва и с.-х. пром-сти. – К., 1913. – Вып. 6 : Журналы заседаний секции садоводства и огородничества и доклады секций. – С. 127–143.

⁵ Труды Харьковского общества сельского хозяйства. – Х., 1911. – Вып. 3 : Деятельность общества за 1909–1910 гг. – С. 55; Личный состав общества // Труды Харьковского общества сельского хозяйства. – Х. – 1915. : Тип. И. М. Аничкина. – 1917. – Вып. 13 : Деятельность общества за 1915 г. – С. 5, 61.

⁶ Список дисциплин та викладовців в Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті // Записки Київського вет.-зоотехн. ін-ту. – 1924. – Т. 1. – С. 174–178.

⁷ Тутковський П. А. Матеріали для сільськогосподарської бібліографії України / П. А. Тутковський – К., 1924. – Вип. 1. – С. 47.

⁸ Мороз П. [Рецензія] / П. Мороз // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – № 7–9. – С. 41. – Рец. на кн. : Терниченко А. Гречка. – К., 1923; Мороз П. [Рецензія] / П. Мороз // Вісн. с.-г. науки. – 1924. – № 5–6. – С. 35–36. – Рец. на кн. : Терниченко А. Ячмінь. – К., 1923.

⁹ Справоздання за науково-операційну діяльність Київської філії С.-Г. Наукового Комітету на 1 жовтня 1925 року // Агроном. – 1925. – № 1–2. – С. 75–79.

¹⁰ Праця Київської філії С.-Г. Наукового Комітету України // Агроном. – 1926. – № 3–8. – С. 117.

¹¹ Свтушенко П. Професор А. Г. Терниченко / П. Свтушенко // Український агроном. – 1927. – Ч. 2 – С. 1–3; Луцкевич М. А. Г. Терниченко – батько сільськогосподарської української літератури / М. Луцкевич // Український агроном. – 1927. – Ч. 2 – С. 3–5; Сліпанський А. Пам'яті А. Терниченка / А. Сліпанський // Український агроном. – 1927. – Ч. 2 – С. 5–6.

¹² Професор А. Г. Терниченко (1882–1927) // Енциклопедія сільського господарства / за ред. А. Терниченка. – К. : Книгоспілка, 1927. – С. 6.

¹³ Яната О. Аристарх Григорович Терниченко / О. Яната // Терниченко А. Польові рослини: підруч. для студ. та агр. – посм. вид. – Х. : Рад. селянин. – 1927. – С. 1–4.

¹⁴ Дубняк К. Матеріали сільськогосподарської бібліографії України. 1925 рік / К. Дубняк // Бібліографічно-бібліотечне бюро СГНКУ. – Х. : Рад. селянин, 1927. – Т. 1. – Вип. 1. – 207 с.

¹⁵ Силенко А. Агрономічні осередки на селі / А. Силенко // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 14–15; А. Т. Господарства посушливої смуги / А. Т. // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 75–77; А. С. Досвідне вчення Уманського краю / А. С. // Агроном. – 1925. – № 2. – С. 59–61; Силенко А. Зразковий землеустрій Уманщини / А. Силенко // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 93–94; Терниченко А. Київська філія Сільськогосподарського наукового комітету / А. Терниченко // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 26–28; Терниченко А. Наші посіви й агрономія / А. Терниченко // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 5–7; А. Т. Про сільськогосподарську науку на Україні / А. Т. // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 39–42; Григорович А. Селяни про агрономів / А. Григорович // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 4–5; А. Т. Сільськогосподарський науковий комітет України (Київська філія) / А. Т. // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 9–10; А. Г. Чим промивати насіння? / А. Г. // Агроном. – 1925. – № 1. – С. 21–22; А. Заводимо посухостійкі рослини (Краснянський район на Поділлі) / А. // Рад. селянин. – 1925. – № 3–4. – С. 102–104; Силенко А. Зразковий селянський землеустрій [с. Мошурів, Тальнівського р-ну на Уманщині] / А. Силенко // Нова громада. – 1925. – № 5–6. – С. 29–30; Господар. Обробіток ґрунту / Господар // Нова громада. – 1925. – № 9. – С. 23; Терниченко А. Чи треба мити насіння? / А. Терниченко // Нова громада. – 1925. – № 2. – С. 24–25; Терниченко А. Польовий контроль як метода сортовивчення культур / Терниченко А. // Земельник. – 1925. – № 7. – С. 80–84; А. С. Осіння кампанія по складанню колективних договорів / А. С. // С.-г. пролетаріат. – 1925. – № 16. – С. 6–7; А. Т. Землеустроительное совещание при Киевском отделении Сахаротреста / А. Т. // Бюллетень Сахаротреста. – 1925. – Ч. 11 (31). – С. 119–120; А. Т. Сельскохозяйственная кампания 1925 года по КОСу / А. Т. // Бюллетень Сахаротреста. – 1925. – Ч. 9 (29). – С. 117; А. Т. Статистика в Киевском отделении / А. Т. // Бюл. Сахаротреста. – 1925. – Ч. 9 (29). – С. 128–129; А. Г. Оборона інтересів найманої праці на селі / А. Г. // Вісті ВУЦВК. – 1925. – № 234. – С. 1; А. С. Постанови Всеукраїнського ветеринарного з'їзду по ветеринарній освіті / А. С. // Записки Київського вет.-зоотех. ін-ту. – 1925. – Т. 3. – С. 171–184; Терниченко А. Спроба визначення продуктивності житніх популяцій / А. Терниченко // Записки Київського вет.-зоотех. ін-ту. – 1925. – Т. 3. – С. 87–94.

¹⁶ М. В. Вшанування пам'яті А. Г. Терниченка / М. В. // Вісн. с.-г. науки та дослід. справи. – 1928. – Т. 5, вип. 4. – С. 141–142.

¹⁷ Наука і научные работники СССР. – Ленинград, 1928. – Ч. 6. – 809 с.

¹⁸ Двадцятип'ятиріччя агроуртка КСПІ // Записки Київського с.-г. інституту. – 1929. – Т. 4. – С. 279–289.

¹⁹ До двохріччя смерті А. Г. Терниченка // Вісн. с.-г. науки та дослід. справи. – 1929. – Т. 6, вип. 2. – С. 151–156.

²⁰ Терниченко Аристарх // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / голов. ред. В. Кубійович; Наук. т. А. во ім. Т. Шевченка. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. 8. – С. 3176.

²¹ Українська Центральна Рада: докум. і матеріали у 2 т. – Т. 1 / упор.: В. Ф. Верстюк, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 236, 245.

²² Діденко В. В. Нарис історії Національного аграрного університету / В. В. Діденко – К.: Аграр. наука, 1998. – С. 74.

²³ Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: бібліограф. довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – К., 1998. – С. 230, 236.

²⁴ Животко А. Історія української преси / А. Животко – К.: Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 1999. – С. 207, 209, 219, 220, 222, 243, 260.

²⁵ Дорошенко Д. І. Історія України, 1917–1923 рр. у 2 т.: докум.-наук. видання / упор.: К. Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – 320 с.

²⁶ Професор Яната Олександр Алоїзович (1888–1938) / уклад.: В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко; наук. ред. В. А. Вергунов; УААН, ЦНСГБ. – К.: Аграр. наука, 2003. – С. 128, 140.

²⁷ Українська сільськогосподарська книга з фондів ДНСГБ УААН. 1918–1922 / уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко, Л. Ф. Забудьська; наук. ред. В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К., 2004. – С. 9, 50, 51; Українська сільськогосподарська книга з фондів ДНСГБ УААН. 1923–1932 / уклад.: В. А. Вергунов, Л. О. Зінченко, Л. Ф. Забудьська; наук. ред. В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К., 2005. – С. 85.

²⁸ Вергунов В. А. Професор А. Г. Терниченко (10.04.1882–11.02.1927) – фундатор української сільськогосподарської літератури та вітчизняного рослинництва / В. А. Вергунов // Генетичні ресурси рослин. – 2005. – № 2. – С. 143–147.

²⁹ Професор Махов (Махів) Григорій Григорович (1886–1952): біобібліогр. покажч. наук. праць за 1914–1994 / уклад. та наук. ред. В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К., 2005. – С. 22, 23, 25, 57.

³⁰ Устич Г. «Вісник сільськогосподарської науки»: історія створення та функціонування (1922–1923) / Г. Устич // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2005. – Вип. 21. – С. 229–233.

³¹ Фареній І. А. До «Енциклопедії українського селянства» (Терниченко Аристарх Григорович) / І. А. Фареній // Історико-аграрні обрії. – 2006. – № 7. – С. 75.

³² Вергунов В. А. Історія і сьогодення національної сільськогосподарської бібліографії / В. А. Вергунов // Бібліотечний вісн. – 2006. – № 1. – С. 19–24.

³³ Історія українського селянства / за ред. В. М. Литвина. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 1. – С. 541.

³⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: док. і матеріали. У 2-х т., 3-х ч. – Т. 1 / упоряд.: В. Верстюк. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – 687 с.

³⁵ Дніпропетровський державний аграрний університет / Голова редколегії В. І. Шемавнов. – Вид. 3-тє, доп. і перероб. – Д. : ТОВ «ЕНЕМ», 2007. – С. 13.

³⁶ Вергунов В. А. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ, Укр. держ. наслідна інспекція. – К. : Аграр. наука, 2007. – 180 с.

³⁷ Вергунов В. А. Терниченко Аристарх Григорович (1882–1927) – учений-агроном, державний діяч, публіцист, педагог / В. А. Вергунов // Видатні постаті України : Біогр. довід. / Г. В. Щокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко та ін. – 2-ге вид., доп. – К. : МАУП ; Кн. палата України, 2007. – С. 1246–1249.

³⁸ Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.) : зб. докум. і матеріалів / уклад. : В. А. Вергунов, О. А. Пашківська ; за ред. В. А. Вергунова ; наук. ред. В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2008. – С. 22. – (Іст.-бібліогр. серія «Аграрна наука в особах, документах бібліографії». Кн. 23).

³⁹ Білоцерківська А. С. Науково-педагогічна діяльність А. Г. Терниченка (1922–1927 рр.) / А. С. Білоцерківська // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2005. – Вип. 22. – С. 4–9; Білоцерківська А. С. Агрономічний гурток Київського політехнічного інституту та участь в ньому А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. праць / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2006. – Вип. 24. – С. 21–29; Білоцерківська А. С. Київська філія Сільськогосподарського наукового комітету України та А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська // Історичні записки: зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2006. – Вип. 12, Ч. 2. – С. 19–30; Білоцерківська А. С. Київський політехнічний інститут у житті та творчій діяльності професора А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська // Історичні записки: зб. наук. праць. – Луганськ, 2007. – Вип. 16. – С. 10–17; Білоцерківська А. С. І-ий Всеросійський сільськогосподарський з'їзд у творчій спадщині А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 27. – С. 3–9; Білоцерківська А. С. Розвиток наукового забезпечення сільського господарства України у творчій спадщині професора А. Г. Терниченка (1917–1920 рр.) / Білоцерківська А. С. // Історія науки і біографістика. – 2007. – Вип. 1. Режим доступу : [Електронний ресурс] <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2007-1/07>. – Заголовок з екрана; Білоцерківська А. С. Формування особистості Аристарха Григоровича Терниченка під час навчання у Харківському середньому землеробському училищі (1902–1908 рр.) / Білоцерківська А. С. // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 31. – С. 8–19; Білоцерківська А. С. Відділ сільського господарства Київського губернського земельного відділу (1920–1922 рр.) в творчій спадщині А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська // Історія науки і біографістика. – 2008. – Вип. 2. Режим доступу : [Електронний ресурс] <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2008-2/08bastst.pdf>. – Заголовок з екрана.

⁴⁰ Білоцерківська А. С. Сподівання української державності в рішеннях I-го Всеукраїнського агрономічно-економічного з'їзду / А. С. Білоцерківська // Другий

міжрегіональний наук.-практ. семінар молодих вчених : матеріали, 27–28 серп. 2004 р. – Луганськ, 2004. – С. 11–13; Білоцерківська А. С. А. Г. Терниченко – редактор «Вісника сільськогосподарської науки» (1923–1924 рр.) / А. С. Білоцерківська // Актуальні питання історії техніки : матеріали 5-ої Всеукр. наук. конф., 19–20 жовт. 2006 р. – К. : ПП «ЕКМО», 2006. – С. 73–75; Білоцерківська А. С. Державотворча діяльність А. Г. Терниченка у межах Центральної Ради / Білоцерківська А. С. // Історія освіти науки і техніки в Україні : матеріали Третьої конф. молодих учених та спеціалістів, 26–27 трав. 2006 р. / УААН, ДНСГБ, Центр історії аграр. науки, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», Центр історії природознавства, АН ВШ України. – К. ; Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 12–13; Білоцерківська А. С. Київська філія Сільськогосподарського наукового комітету України та А. Г. Терниченко / А. С. Білоцерківська // Проблеми світового розвитку в історичному контексті : матеріали Міжнар. наук. конф. викладачів, 27 листоп. 2006 р. – Луганськ, 2006. – С. 7–9; Білоцерківська А. С. Харківська (Дергачівська) хліборобська школа (1901–1908 рр.) у творчій спадщині професора А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська // Екологізація сталого розвитку агросфери і ноосферна перспектива інформаційного суспільства : матеріали Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів і молодих учених. – Х., 2007. – С. 23; Білоцерківська А. С. Терниченко А. Г. у Київському політехнічному інституті / А. С. Білоцерківська // Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 6-ої Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава, 2008. – С. 103–105; Білоцерківська А. С. А. Г. Терниченко (1882–1927) – автор першого підручника «Курс хліборобства» державною мовою / А. С. Білоцерківська // Історія освіти, науки і техніки в Україні : матеріали Четвертої конф. молодих учених та спеціалістів, 29 січ. 2008 р. / УААН, ДНСГБ, Центр історії аграрної науки, Інститут рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН. – К.; Х., 2008. – С. 27–33.

⁴¹ Професор Терниченко Аристарх Григорович (1882–1927) : біобібліогр. покажч. наук. і наук.-попул. пр. за 1902–1930 роки / уклад. : В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська ; наук. ред. В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2007. – 98 с. ; порт. – (Сер. «Біобібліографія вчених-аграріїв України» / УААН, ДНСГБ ; Кн. 23).

⁴² Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. док. і матеріал. / уклад. : В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2006. – С. 110, 402, 495 ; порт., фото – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»). Кн. 14).

⁴³ Білоцерківська А. С. Професор А. Г. Терниченко (1882–1927) – вчений, педагог, організатор сільськогосподарської науки та освіти в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / А. С. Білоцерківська. – Київ, 2008. – 22 с.